

ULUSLARARASI İLETİŞİM DÜZENİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: GÖRÜNEN KÖY

Orhan BAYTAR*

Abstract

This article, based on two aspects about international order of media: Pessimistic and optimistic approaches. It is focused on the history of freedom press and to take actual international order of mass communication. According to optimistic approach, international media gives some help to socio-cultural structure of the third world. But pessimistic approach is against to this idea. According to approach international media is to enlarge the knowledge gap between developed countries and third world.

The aim of this article is to show unbalanced, unilateral flow of information and the knowledge gap between developed countries and third world.

.....

* Arş. Gör. Orhan Baytar, M. Ü. İletişim Fakültesi Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı

Giriş

Uluslararası iletişim düzeni üzerine yapılan değerlendirmeler, genelde iki yönden ele alınmaktadır: İyimser ve kötümser bakışaçıları. Aslında konunun, her iki bakışın da haklılaştırarak boyutları var. Özellikle iyimser görüşü paylaşanlar, gelişen iletişim teknolojisi ve üretilen enformasyon bolluğundan hareketle özgür bir dünyanın mümkün olabileceğini ileri sürüyorlar. Burada tümüyle birisini yadsımak yerine her ikisinde de olumlu ve olumsuz yönler olduğunu söylemek gerekmektedir. Çünkü teknolojik determinizme düşmek, daha kolaycı bir yaklaşım olur. Şimdiki uluslararası iletişim düzeni, teknoloji ve enformasyonun niyetsiz kişilerin elinde canavarlaştığını gösteriyor. Kötümser olan tabloyu anlatmaya başlamadan önce, uluslararası iletişimin bugünkü yapısının oluşmasında belirleyici olan düşünce yapısına değinmek önem taşımaktadır.

Basın Özgürlüğü Mücadelesi

Liberal basın özgürlüğünün sağlanması için verilen mücadeleleri, John Keane 'Medya ve Demokrasi' adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. 18. yy. boyunca devlet sansürüne karşı mücadele verildi ve nice fikirler geliştirildi. Demokratik, çoğulcu bir yapının oluşması, siyasal iktidara karşı halkın korunması; özgür, bilgili, akılcı bireyler yetiştirilmesinde basının ele geçmez bir fırsat olduğu düşünöldü. Herkes özgür bir basının devlet tekelinden kurtarılmasının fikir ve düşünce özgürlüğü açısından hayatiyeti üzerinde duruyordu. Ama basının bugünkü ulaştığı uluslararası tekelci yapısıyla düşünce özgürlüğü önünde

belki de devlet sansüründen daha büyük bir engel oluşturacağı düşünülmemişti, düşünülmek istenmiyordu. O dönemi belki en iyi özetleyen Milton'a atfedilen şu satırlarda gizliydi: Kitapların ruhsata ve sansüre bağlı olmasını buyuran bir hükümet kararına karşı, Tanrı aşkı ile "özgür ve bilgili ruhun" serpilip gelişmesi için özgür basına arka çıktı. Milton'a göre basın üzerine konan sınırlamalar etkisiz ve yararsızdır. (Bunu "çiftlik kapısını kapayarak kargaların icabına bakacağını uman babayiğite benzetmişti (Keane, akt. Haluk Şahin, 1993:30). Basına bu görevler biçilirken savunmasız yığınların ticari kaygı veya başka sebeplerle denetleneceği, kontrol, propaganda yoluyla manipüle edileceği düşünülmemişti. Nitekim aynı düşünce, bugün uluslararası piyasada uluslararası tekellerin büyük çoğunluğunu elinde tutan Amerikan Anayasası'nın Birinci Değişiklik Maddesi'nde yer bulmuştu: "Kongre, söz ya da basın özgürlüğünü kısıtlayıcı... yasa yapamaz" (Keane, akt. Haluk Şahin, 1993:120). Oysa burada düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü olarak anlaşıldı. Basın organlarının düşünce özgürlüğünün şeffaf taşıyıcısı ve sağlayıcısı olarak görülürken, kısıtlayıcı olacağı her nedense gözardı ediliyordu.

Edebiyatçı Mark Twain: "Yerküremizin dört bir yanına ışık taşıyan yalnızca iki büyük güç vardır. Gökyüzünde güneş ve ay, yeryüzünde Associated Press." diyordu (Özkök, 1982:75). 19. yy.'ın liberal anlayışının medya dünyasına yansımış gerçekleri vardı. "En iyi olan kazansın ya da bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" görüşünün temellendirdiği bu yarışmacı ortamda AP, Le Monde gazetesinin muhabiri Claude Julien'in deyimiyle Amerikan

imparatorluğunun en güçlü silahlarından biri haline gelmişti. Böylece liberalizmin habercilik alanındaki sav sözü haberleşme özgürlüğü de AP'nin koruyucu kolları arasında tüm dünyada baştacı edilmişti (Özkök,1982:76). Günümüzde benzer mantık ve aynı sığ savlarla AP'ler çoğaldı. UPI, CNN, ABC, AFP, REUTERS... Ancak değişmeyen tek şey, batı yaşam felsefesinin geri kalmış ülkelere akması. Demokrasi ve çoğulculuk özlemi, J. Mill, Milton, J. S. Mill'in basına biçtikleri ütopyalar, düşlerde kaldı. Böylece enformasyon üzerindeki hükümet kontrolü yerine, sınırları aşan bir biçimde kamusal kaygılardan uzak, çok daha vahim bir şekilde otosansür eden uluslararası tekellerin eline geçti. Hele 1980 sonrası deregülasyon ve özelleştirmelerle kamusal amaçlı yayınların ikinci plana itilmesi, hizmetler sektöründeki mücadele demokrasiyi kısmen rafa kaldırdı.

Modern çağın başlangıcından beri iletişim sistemleri, gün geçtikçe biraz daha artan oranda yaşamı şekillendirmekte ve bireylerin birbirleriyle ilişki kurma yollarını biçimlendirmektedir. Dünyayı bir ağ gibi saran networklar, algılama ve kavrama yetileri üzerinde daha şekillendirici bir rol oynuyorlar. Kültür üzerinde ideolojik ve kontrol amacıyla kullanılan dev ağların bugünkü durumunu, çarpık iletişim ağı dengesizliğini yakından görmek önem taşımaktadır. Böylece iletişim araçlarına biçilen demokratik görevin neden geri planda kaldığı ve bugünkü yapıya niçin karamsar bakıldığı ortaya çıkacaktır.

Günümüzün Uluslararası İletişim Düzeni

Uluslararası iletişime bakıldığında genel olarak geri kalmış ülkeler aleyhine bir akış olduğu söylenebilir. Gerek iletişim

teknolojisi, gerekse de enformasyon üretiminde gelişmiş kapitalist ülkelerin çok ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerden geri kalmış ülkelere akan enformasyon, dengesiz iletişime yol açmaktadır. Tek yönlü ve dengesiz iletişim akışı sonucunda yerel kültürler, ululararası tekeller ve dev medya organlarının ürettiği medya kültürleri ile şekillenmekte, yerine homojen, tekdüze ve ticari içerikli sığ bir medya kültürü yer almaktadır. Hem maddi kaynakların dağılımındaki eşitsizlik, hem de haber ve kültür ürünlerinin üretimindeki dengesizlik içinde kimileri gittikçe yoksullaşırken, kimileri de satılan iletişim ürünlerinden sermayesine sermaye katmaktadır. Denilebilir ki uluslararası iletişim yapısında "iletişim dünyası kiminin sattığı, kiminin ise yalnızca alıp baktığı bir dünyadır" (Özkök, 1982:80).

Türkiye'de de tek yönlü enformasyon akışı açık bir şekilde görülmektedir. Amerikan sinema filmleri ve yazılım programlarından Japon çizgi filmlerine, ingiliz ihracı ingilizce programlarına kadar yabancıların kültürel hakimiyeti sözkonusudur. Basın yayın organlarında AP, AFP, UPI, REUTERS gibi uluslararası boyutta etkinlik gösteren ajansların ürettiği enformasyon görülmektedir. Asıl gündemi belirlemekte, toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmektedirler. Ancak tek yönlü ve dengesiz iletişim akışında asıl üzerinde düşünülmesi gereken nokta, batı kaynaklı haberlerin yoğun bombardımanı altında yaşarken, yerel kültürlerle ilgili olgu ve olayların haber yapılmamasıdır. Yapılan haberler de, daha çok bu ülkeler hakkında olumsuz imaj yaratabilecek niteliktedir. Bu ajanslardan alınan haberlerin daha çok -fotomodel, manken, artist/aktör gibi-

magazinel haberler olduğu görülmektedir.

Magazinel haberlerin bireyi daha çok pembe bir dünyanın içine iten, somut güncel gerçek ve sorunlardan uzaklaştırıcı nitelikte olduğu ileri sürülmektedir. Böylece batı medyasının, empoze ettiği kültürel ürünler ve haberlerle halkı uyutma, dikkatini dağıtma yoluyla denetim ve kontrol edilen kitleler oluşturduğu söylenebilir. Tek yönlü/dengesiz iletişim akışıyla güçlü ülkeler aynı zamanda halkın ne düşündüğünü değil, ne hakkında düşünmesi gerektiğini de belirliyor. Özetle batı medyası, dünya kamuoyunu istediği şekilde yönlendirmektedir. Nitekim CNN muhabiri Peter Arnet, Körfez Savaşı'nda "gördüğümü aktarıyorum" diyordu. Ancak sadece Amerikan askerleri arasında gördüklerini aktardığını söylemiyordu. Amerikan'ın dış ülkelere yaptığı operasyonları meşrulaştırmada elindeki güçlü çok uluslu medyanın etkisi yadsınamaz.

Uluslararası iletişimdeki dengesizliğin ürktücü diğer bir yanı içeriğin büyük bir kısmının birkaç kuruluş tarafından üretilmesidir. Ticari bakış açısıyla üretilen ürünler, çoğulcu iddiasını taşıdığı halde benzer mesajlar taşıdığı görülmektedir. Enformasyonda Amerikan üstünlüğü ve zaferi ana temalardan biridir. Böylece Yeni Çarpık Enformasyon Düzeni'nde uluslararası iletişim; güç, kontrol, mücadele alanı haline gelmekte, çatışan çıkarlar alanı içerisinde güçlüler kazanmaktadır.

Uluslararası iletişimde dengesizlik, sadece haberden kaynaklanmıyor. Haber imparatorlukları yeryüzünde varolan dengesizliğin yalnızca küçük bir kısmını oluşturuyor. Yeryüzündeki haber dolaşımında uluslararası haber tekellerinin rolü büyüktür.

Ama bunun yanında koskoca bir iletişim ve kültürel ürün imparatorluğu bulunuyor. Bunun içinde haber, küçük bir yer kaplıyor (Özkök, 1982:79). Spor, müzik, sinema, çocuk ürünleri endüstrisi dış pazarın hakimiyetinde olduğu gibi, bir elin parmaklarını geçmeyen uluslararası ya da Çok Uluslu Şirketler dünyanın her tarafına içerik göndermektedir.

Dünya pazarında enformasyon akışı tekyönlü olduğu gibi, kapitalist niteliklidir. Kapitalist medya çok nadir olarak Üçüncü Dünya'dan haber verir. Haber verenler de büyük çoğunlukla sınırlı çevrelere yönelik basın şebekeleridir. Bunlar da haberi ancak eğer Amerika olaya doğrudan veya dolaylı olarak işe karıştırsa ve belli fayda ve ideolojik boyutları varsa verilir. Eğer bu çerçevede dışında başka ülkelerden haber verirlerse, verilen haberler bu ülkeleri renksiz, donuk fırçalarla karanlık ve kötü bir biçimde yansıtır (Erdoğan,1995:192).

Bu mantığı gösteren bir pasajda şöyle denilmektedir: "Amerikan kolonilerindeki gazeteler, devrimden on yıl öncesine kadar tartışmalı konulardan fellik fellik kaçtılar. Ancak devrimle birlikte kendi isteklerinin ve ticari çıkarlarının hilafına da olsa, kralcı ya da yurtsever kamplar arasında bir yer seçmek zorunda kaldılar. İşlerini sürdürebilmek için bazen topluma ne yutturabilirlerse onu satmak , gerektiğinde rüşvete, yalan reklamlara ve sahte basımlara başvurmaya zorunda kaldılar" (Keane, akt. Haluk Şahin, 1994:57).

Bu alıntıda uluslararası medya mantığına ilişkin önemli ipuçları vardır. İkin medya organlarının kendi yerlerini sağlamlaştırılmaları için güçlü olanın yanında yer almalarıdır. İkincisi çıkar uğruna gazetecilik gibi yüce bir mesleğin farklı amaçlara alet

edildiğidir. Yaklaşık iki yüz yıl önceki gazeteleri tasvir eden bu alıntı, uluslararası iletişimde kızışan mücadeleye iyi bir örnektir. Çünkü o günden bugüne ulusal sınırları aşan, ülkeleri ve kıtaları dev gibi ağlarla denetim altına alan çok güçlü medya imparatorluklarıyla karşı karşıyayız. Değişen tek şey, ekonomik ve teknolojik güçle daha etkili ve vurucu hale gelmeleridir.

Şimdi de şu alıntıya dikkat çekmek önemlidir. "Ekonomi, iletişim sistemlerine bağımlı hale gelmiştir. Bütün biçimleriyle yeni iletişim teknolojileri askeri alanlarda odak noktası olmuş, demokratik sürecin geleneksel kavramlarıyla karşıtlık oluşturan siyasal denetim, gözetim ve bütünleşme için kullanılmaya başlanmıştır. Batı dünyasında , özel çıkarları kamusal uzun dönemli stratejiler gütmeyen, münferit davalara dayalı toplumsal ve siyasal hareketler zemin kazanmaktadır. Bunların siyasal amaçları ve çıkarları büyük oranda medya aracılığıyla dolayımaktadır" (Lundby K; Ronning H, Medya Kültür İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması, akt. İrvan, 1997:24).

Batı medyasının hangi amaçlarla kullanıldığını batılı bilimadamlarının gözüyle görmek ayrı bir öneme sahiptir. Medyaya ilişkin karamsar bakışı, sadece uluslararası enformasyondan etkilenen değil, etkileyenler de paylaşmaktadır. İletişim teknolojisi - McLuhan'ın değindiği gibi- dünyayı küçültürken, aynı zamanda denetim ve kontrolün etkinliğini de arttırmaktadır. Bugün artık çok gelişmiş bir düzeye ulaşan uydu fotoğrafçılığı, birçok ülkenin kendi toprakları üzerinde egemenlik hakkını zedelemektedir. Uydularla alınan bu fotoğrafların bilgi işlem makinelerinden geçirilmesiyle toplanan bilgiler askeri amaçlarla kullanılmakta ve dünyadaki güç

dengeğini etkilemektedir. Nitekim internet ağı ve bilgisayarlar ABD savunma bakanlığı bünyesinde geliştirildikten sonra özel sektöre devredilerek dünya pazarına sürülmüştür. Böylece medya siyasi, askeri ve ekonomik hakimiyeti kolaylaştırıcı, kabul ettirici ve sağlayıcı bir zemin oluşturmakta kullanılmaktadır.

Uluslararası iletişim, farklı çıkarların çatıştığı bir alandır. Birçok amaçla kamusal alana girmekle beraber, belirleyici olan ticari ve ideolojik olmasıdır. Uluslararası iletişim düzeninde piyasaya sürülen kültürel enformasyon da meta olarak görülmektedir. Nitekim mal ve servislerin üretimi ve dağıtımı, genel ekonomik düzen ve pazar gereksinimi tarafından belirlenmektedir. Kültürel ürünler, kültür endüstrisi mantığıyla üretildiği gibi piyasada tutulması kolay içeriklere yönelmektedir. Kanadalı D. Smythe'in dediği gibi medyaların "yanlış bilinç" oluşturma amaçları da pazar kaygısından ileri gelmektedir. Böylece kültürel enformasyon, birer tüketim nesnesi haline gelmektedir. Ayrıca kültürel ürünler, dünya kapitalist ekonominin görünümüleri olmaktadır. Bu ürünlere olan toplumsal talebi, arzu ve istemi uluslararası boyutta yayan uluslararası medya olmaktadır. Bu ürünleri tüketme, statü olarak medya aracılığı ve söylemiyle dillendirilmektedir. Reklamın varoluş gayesi de tüketimi körüklemektir.

Liberal basın özgürlüğü uğrunda verilen mücadele sonucunda elde edilen kazanımlara rağmen iletişim organları, kamu refahı doğrultusunda kullanılmadı. Basın özgürlüğü, daha çok girişim özgürlüğü olarak günümüze kadar geldi. Nitekim Yeni Enformasyon Düzeni'nde "serbest akış" ideolojisi önemli bir yer kaplamaktadır. Gerekçe olarak iletişim özgürlüğü önünde her türlü

engelin kaldırılmasıyla bireylerin daha doğru bilgileneceği varsayılmaktadır. Üstelik, enformasyonun değişim değeri yoluyla daha kaliteli olarak üretileceği ve toplanacağı ileri sürüldü. Ne acıdır ki bu özgürlük, basını yedi bitirdi. Nitekim tekelleşme, deregülasyon bu özgürlüğün sonucudur. Liberal basın özgürlüğünün kutsal sayılan bu maddesi, gittikçe güçlenen, güçleri ulusal sınırları aşan R. Murdock, Berlusconi'ler yarattı. Basın dışında birçok sektörde ilişkileri olan bu kişilerin, kendileri hakkında nasıl bir yayın politikası izeleyecekleri tahmin edilmesi kolaydır. Bu nedenle devlet sansürüne karşı 18. yy'da verilen mücadele, bu tekelere karşı da verilmelidir. Ancak devleşen bu holdinglerle mücadele çok daha zordur. Çünkü dünya medyası, uluslararası çapta gündem belirlemektedir. Denilebilir ki uluslararası iletişim için önemli tehlikelerden birisi, iletişim kurumlarının kendi kendilerini sınırlamalarıdır. Değişik nedenlerle iletişim ve medya organları, otosansür uyguluyorlar. Otosansür, sadece yerel medyalarca uygulanmıyor, uluslararası iletişim boyutunda da uygulanıyor. Evrensel boyutta bilginin sansürlenmesi, çok daha vahim olmaktadır.

Böylesi bir bakış açısı, enformasyonda serbest akışın hangi gerekçelerle savunulduğunu ortaya koymaktadır. Acaba NASA hakkında bilgilerin yüzde kaçına sahibiz? Niçin daha çok üretim teknolojisinin bilgisi verilmiyor da tüketim teknolojisi hakkında Üçüncü Dünya bilgilendiriliyor? Bu sorular, serbest akışın sadece bazı bilgileri kapsadığını, savundukları şeyin tersine tam akışın sadece ideolojik ve pazar ilişkilerini, tüketimi körükleyen yayınları kapsadığını görüyoruz. Geri kalmış ülkelerde ciddi haber

yerine magazinel haberlerin ağırlık kazanması buna örnektir.

Mevcut yapı içerisinde serbest enformasyon akışı, sınır tanımaksızın güçsüz yayın organlarını ortadan kaldırarak tekelleşmeye yol açmaktadır. Dengesiz ve çarpık bir iletişim düzenine yol açan bu durum, Üçüncü Dünya açısından gelişmiş ülkelere bağımlılık anlamına gelmektedir. İletişim alanındaki yatırımların giderek büyümesi, kullanılan teknolojinin karmaşıklaşması, varolan dengesizliği artırıcı yöndedir. Bu yapı içerisinde üretim kaynakları sanayileşmiş ülkelerde yoğunlaşırken, öte yandan bu sektörün ürettiği hizmet ve mallar gelişmiş ülkeler için önemli dışsattım kaynağı haline gelmektedir. Böylece az gelişmiş ülkeler için dışa bağımlılık daha da artmaktadır. "İşte devlerin cüceleri ezdiği iletişim dünyası bu. Çocukların kişiliklerini kazandıkları, içinde yetiştikleri, toplumsal birer varlık haline geldikleri kültür ortamını belirleyen düşler dünyasının mimarları bu devler aleminden bize bakıyorlar.(Özkök, 1982:95)

Bağımlılık, sadece içerikleri alıp izlemek ya da kültürel değerlerle ilişki kurmak değildir. Bağımlılıkla beraber belli bir duygu düşünce, his, kavrayış dünya görüşü ve davranış biçimi aktarılmaktadır. Örneğin önerilen tüketim davranışları yoluyla en fazla tüketene özenen, ya da bunun hayaliyle yaşayan bireyler konumlanmaktadır. Kısacası yerel kültürün şekillendirici dinamikleri yerine uluslararası medya kültürünün başat kültür kalıpları geçmektedir. Ayrıca sayılan medyalar tarafından kontrol edilen küresel şirket, tekelci medya kanalları daha çok pasif tüketimciliği körükleyerek olumsuz psikolojik ve siyasal sorunlara yol açmaktadır.

Küresel şirket, bilginin güç olduğunu biliyor. Bir yandan bünyesinde varolan enformasyonu elinde tutmayı bilgi-güç kaynağı sayan Ford'cu ve Taylor'cu örgütlenme modelinden miras kalan katı aşama düzenlerini ve piramit biçimi otorite kalıplarını sona erdirmeye savındadır ve ağ içinde akışların serbest dolaşımının gerekliliğinin zorladığı bir iletişimsel işyönetim modelini benimser (Mattelart ve Matelard, akt. Merih Zıllıoğlu, 1998:138-139). Uluslararası medya da küresel şirket içinde bilginin ve imgelerin değişimini sağlayan organlardır. Medyanın; mülkiyet, sahiplik, tekelleşme ve yoğunlaşma ilişkisiyle uluslararası sermayenin ya kendisi ya da sıkıfıkılığı içinde olduğu bir gerçektir.

Sonuç

Şimdiye kadar varolan duruma oldukça karamsar yaklaşıldı. Aslında teknolojide gelinen nokta, daha özgür bir dünya, daha kültürlü ve bilgili yurttaş, evrensel düzeyde sorunları tartışma imkanı tanımaktadır. Uluslararası iletişimde, kitle iletişim araçları ve yeni enformasyon teknolojileri özlenen bir dünya yaratmada kullanılabilir. Mark Twain'in söylediği gibi güneş gibi dünyaya ışık saçabilir. Ancak bu durumun olması için güneş kadar duygusuz, nesnel olması gerekmektedir.

Uluslararası güç/iktidar ilişkileri, medya mülkiyeti ve sahiplik, kamusal kaygılardan çok girişimci ruha verilen önem, uluslararası medyanın gerektiği gibi kullanılmasını engelliyor. Bu durum, geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığına yol açmaktadır. Varolan iletişim, çok uluslu, uluslararası ve tekyönlüdür. Bu durum, kültürel ve medya emperyalizmine neden

olmaktadır. İletişim teknolojisi de denetim, kontrol, ideolojik, askeri ve siyasal amaçlarla kullanılmaktadır. Her yeni teknoloji, ülkelerin bağımlılığını daha da arttırmaktadır. Serbest enformasyon akışı (free flow of information) eşit olmayan güçler arasında olduğundan geri kalmış ülkeler aleyhine işlemektedir. UNESCO bünyesinde insani amaçlarla hazırlanan, dengeli bir iletişim düzenini öngören MC BRİDE RAPORU da 1990 sonrası yaşanan medya ve telekomünikasyon alanındaki deregülasyon ve özelleştirmeler ile hizmet sektöründeki evrensel anlayış yüzünden istenilen sonucu elde edemedi. Özellikle ABD'nin bu konuda direndiği bilinmektedir. Kısacası Üçüncü Dünya aleyhine işleyen dengesiz ve çarpık iletişim, günümüzde bütün hızıyla devam etmektedir. Gelişen interaktif iletişim teknolojileri sayesinde bir ölçüde bu dengesizliği aşma imkanı doğmuşsa da hale yeterli ve dengeli bir enformasyon akışının olduğu söylenemez.

Kaynakça

- Erdoğan, İ., Uluslararası İletişim, Kaynak Yayınları, İst., 1995.
- İnceoğlu, Y., Uluslararası Medya, Der yayınları, İst., 1997.
- İrvan, S., Medya Kültür Siyaset, der., Ark, Ank., 1997.
- Keane, J., Medya ve Demokrasi, çev. Haluk Şahin. Ayrıntı yayınları, İst,1994.
- Mattelart, A.; Matelart, M., İletişim Kuramları Tarihi, çev. Merih Zillioğlu İletişim yayınları, İstanbul, 1998.
- Mattelart, A., Beyin İğfal Şebekesi, çev: Işın Gürbüz, Ayrıntı yay, İst, 1995.

- Özdemir, S., Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme, Timaş, İst., 1998.
- Özkök, E., Medya İktidar ve İletişim, Tan, 1982.
- Schiller, H., Zihin Yönlendirenler, çev. Cevdet Cerit, Pınar yayınları, İst., 1993.
- Şahin, H., Yeni Medya ve İletişim Ortamı, Basın Konseyi yay. İst., 1991.